

Poczucie dumy narodowej w Europie Środkowo-Wschodniej na podstawie danych z EVS i WVS z lat 1981–2020

Artur Wysocki

ORCID: 0000-0001-8345-9308

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*

Streszczenie: Artykuł przedstawia analizę poczucia ogólnej dumy narodowej (general national pride) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej – na podstawie danych sondażowych z lat 1981–2020, pochodzących z dwóch pokrewnych międzynarodowych projektów badawczych – World Values Survey (WVS) i European Values Study (EVS). Zebrane dane pozwoliły udzielić odpowiedzi na następujące pytania: Jaki jest poziom poczucia dumy narodowej w badanych społeczeństwach? Jakie występują między nimi podobieństwa i różnice? Jak zmienił się w czasie ten aspekt tożsamości narodowej? Przyjęto, że duma narodowa to deklaracyjny wskaźnik tożsamości narodowej. Odnosi się do oceny dokonań i poczucia satysfakcji wynikającej z przynależności do własnej wspólnoty narodowej. Podkreślono przy tym dwoistość konsekwencji odczuwania dumy narodowej związanej zarówno z patriotyzmem, jak i nacjonalizmem (tzw. pozytywna i negatywna duma narodowa). Wyniki analizy odniesiono do hipotez o słabnącej sile dumy narodowej i tożsamości narodowej wraz z postępującymi procesami modernizacji i globalizacji.

Słowa kluczowe: Europa Środkowo-Wschodnia, tożsamość narodowa, duma narodowa.

Obserwowane w ostatnich latach kluczowe dla procesów politycznych i gospodarczych wydarzenia o zasięgu globalnym (m.in. pandemia COVID-19, kryzys klimatyczny, a nieco wcześniej także następstwa kryzysu gospodarczego 2008 roku, Panama Papers, casus Cambridge Analytica, rywalizacja gospodarcza USA–Chiny, terroryzm), jak i kontynentalnym (m.in. kryzys energetyczny, kryzys migracyjny, Brexit) istotnie nadwerżyły międzynarodową solidarność i wydobły, szczególnie w UE, na pierwszy plan pytania

---

* Instytut Socjologii; artur.wysocki@mail.umcs.pl

o bezpieczeństwo, wolności obywatelskie, wydolność instytucji państwowych i ponadnarodowych czy jakość liberalnej demokracji oraz gospodarki wolnorynkowej. Poszczególne społeczeństwa i jego segmenty różnie odpowiadają na te pytania, korzystając z własnych doświadczeń historycznych i zasobów kulturowych. W zachodnich demokracjach, w większym lub mniejszym stopniu, obserwuje się utratę zaufania do klasy politycznej i instytucjonalnych procesów decyzyjnych na poziomie krajowym i unijnym (Marczewski, 2020), polaryzowanie się opinii i postaw obywateli (Ruszkowski, Przystalski, Maranowski, 2020) czy powrót do ekskluzywnych ideologii etnicznych i narodowych (Malendowicz, 2017; Delage, 2021), które uzasadniają przyjęcie przez poszczególne rządy polityki zamykania się państw narodowych i odchodzenie od przyjętych wcześniej różnych wersji polityk multikulturalizmu (Śliz, Szczepański, 2021). Autorytarne populistyczne partie zyskują społeczne poparcie i w wielu państwach przejmują władzę lub są częścią koalicji rządzącej, realnie wpływając na krajową agendę polityczną w tak różnych ze względu na miejsce na kulturowej mapie wartości Ingleharta-Welzela krajach, jak Austria, Polska, Węgry, Norwegia, Finlandia, Łotwa, Słowacja, Szwajcaria czy Włochy (Norris, Inglehart, 2019; Timbro, 2019; Inglehart, Welzel, 2020). Z drugiej strony, zarówno kraje rozwinięte, jak i rozwijające się, doświadczają wciąż narastającej trzeciej fali globalizacji, u której podstaw znajduje się rozwój i rozprzestrzenianie się ICT, czego ogólnymi objawami są intensyfikacja komunikowania społecznego czy pogłębianie powiązań politycznych, gospodarczych i kulturowych (Martell, 2007). Te sprzeczne tendencje każą przypuszczać, że znajdą one swoje odzwierciedlenie również w kształcie i dynamice poczucia zbiorowej tożsamości narodowej obywateli poszczególnych państw europejskich. Jej zmian można oczekiwać zarówno w odniesieniu do całych wspólnot narodowych (Minkov, Hofstede, 2012), jak i poszczególnych ich segmentów (Eurobarometr, 2016; 2018).

Artykuł przedstawia analizę poczucia ogólnej dumy narodowej (*general national pride*) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej jako emocjonalnego aspektu tożsamości narodowej, na podstawie danych sondażowych z lat 1981–2020, pochodzących z dwóch pokrewnych międzynarodowych projektów badawczych – World Values Survey (WVS) i European Values Study (EVS). Opracowaniu postawiono dwa zasadnicze cele. Po pierwsze, w wymiarze strukturalnym przeprowadzona analiza statystyczna ma dać odpowiedź na pytania: Jaki jest poziom poczucia dumy narodowej w badanych społeczeństwach? Czy ewentualne różnice między nimi są wspólne dla określonych regionów Europy Środkowo-Wschodniej? Jak poziomy dumy narodowej przedstawia się na tle pozostałych społeczeństw europejskich i całego świata? Po drugie, w aspekcie dynamicznym, kluczowe jest pytanie: Jak zmieniał się w czasie ten aspekt tożsamości narodowej? Czy ewentualne zmiany podążały, zgodnie z niektórymi teoriami globalizacji, w kierunku słabnięcia poczucia dumy narodowej i zmniejszania się znaczenia więzi narodowych na

rzecz więzi lokalnych i ponadnarodowych (europejskich i globalnych) (Morawski, 2010, s. 421–486; Smith, 2011)? Czy zgodnie z teorią modernizacji duma narodowa podąża za zmianami od wartości tradycyjnych do świecko-racjonalnych i od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych, czego przejawem również są jej obniżone wartości (Inglehart, Welzel, 2004). Czy też ewentualne wzrosty poczucia dumy narodowej należy odczytywać, szczególnie obecnie, jako wyraz nowego sposobu manifestowania wartości nietradycyjnych?

Analiza została oparta na danych uzyskanych w World Values Survey i European Values Study. Dotychczas wykonano siedem fal badania WVS, które odbywają się średnio co pięć lat oraz pięć fal EVS, które z kolei odbywają się średnio co 10 lat (EVS, 2021c). Ostatnia, siódma fala WVS, w ramach której dane mają zostać zebrane do końca grudnia 2021 roku, finalnie ma objąć 95 krajów (w poprzedniej fali uczestniczyło 60 krajów) (WVS, 2021). WVS i EVS obejmują szeroki zakres tematów i badanych wartości. Początkowo projekt miał na celu przetestowanie hipotezy zakładającej, że zmiany gospodarcze i technologiczne przekształcają podstawowe wartości i motywacje ludzi w społeczeństwach uprzemysłowionych. W obu projektach nie wykorzystuje się tego samego narzędzia badawczego, choć zakres częściowo wspólnych pytań umożliwia porównywalność części danych. Na przykład w ostatnich falach WVS i EVS obie organizacje postanowiły wykonać wspólnie badanie dla krajów europejskich, jednak kwestionariusz ankiety obu projektów pokrywał się w 70%. Badane problemy dotyczą jednak podobnych głównych dziedzin życia, takich jak: praca, czas wolny, rodzina, seksualność, religia, polityka i etyka. Pytania w zdecydowanej większości są porównywalne w różnych falach i badanych krajach, podłużny zaś (longitudinalny) zakres badania umożliwia analizę trendów w czasie (EVS, 2021a).

Zarówno w World Value Survey, jak i European Value Study tożsamość narodowa nie jest badana jako odrębny temat. W obu programach jest ona określana głównie przez pryzmat obywatelstwa (*citizenship*), zakładając tym samym, że naród to przede wszystkim wspólnota polityczno-obywatelska. Pomija się drugi sposób istnienia narodu – jako wspólnoty etniczno-językowej (*nationality*) (Smith 1987; 1991; Seriot, 1997; Hroch, 2003). Utrudnia to możliwości analiz porównawczych, zwłaszcza jeśli uwzględnia się odmienną procesów narodotwórczych w Europie Zachodniej i Europie Środkowo-Wschodniej oraz to, że obywatelstwo i narodowość są w istocie dwiema odmiennymi identyfikacjami społecznymi jednostek (Budyta-Budzyńska, 2010; Grigoryan, Ponizovskiy, 2018). Na podstawie danych dostępnych w WVS i EVS o treściach i sile tożsamości narodowej można wnioskować, analizując odpowiedzi na pytania o dumę z przynależności do swojego kraju (dumy z przynależności do swojego narodu), poczucie autoidentyfikacji, społeczne kryteria przynależności do wspólnoty narodowej, poczucie więzi terytorialnych czy gotowość do walki za swój kraj. Jedynie pierwsze pytanie w niemal

niezmienionej formie występowało we wszystkich jak dotąd falach badania. Pozostałe pytania „tożsamościowe” pojawiały się epizodycznie lub zmieniały swoją treść, co oczywiście ogranicza możliwości dokonywania pełnego porównania danych i analizy longitudinalnej (EVS, 2021b; Haerpfer i in., 2021). Pytanie o dumę narodową jest dobrym przykładem powyższej zasygnalizowanych trudności związanych z podstawowym rozumieniem tego, czym jest naród. W większości fal WVS pytanie wyjściowe w wersji anglojęzycznej brzmiało: *How proud are you to be...[Nationality]?* i posiadało cztery warianty odpowiedzi “very proud”, “quite proud”, “not very proud”, “not at all proud” oraz odpowiedź “don’t know”. W wersji polskiej pytanie to tłumaczono: *Czy czuje się Pan(i) dumny(a) z tego, że jest Pan(i) Polakiem(Polką)?* (odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”). Jednak zarówno w szóstej fali WVS, jak i we wszystkich falach EVS (z wyjątkiem pierwszej) pytanie o dumę narodową w wersji anglojęzycznej brzmiało: *How proud are you to be a [COUNTRY] citizen?*. Zachowano główną czterostopniową skalę odpowiedzi (EVS, 2021b). W polskiej wersji kwestionariusza pytanie to miało postać: *Czy czuje się Pan(i) dumny(a) z tego, że jest Pan(i) obywatelem(ką) Polski?* Takie samo pytanie zadano np. w 2008 roku, jednak w 1999 roku brzmiało: *Czy czuje się Pan(i) dumny(a) z tego, że jest Pan(i) Polakiem(Polką), czy też nie?* (Jasińska-Kania, 2012). Pomimo tych różnic pytanie o poczucie dumy narodowej, jak wspomniano, niezmiennie jest zadawane we wszystkich kolejnych falach badawczych projektów EVS i WVS, co pozwala na niespotykane nigdzie indziej uchwycenie przemian tego aspektu tożsamości narodowej niemal u wszystkich ludzi na świecie. To główny powód wyboru tej zmiennej i uczynienie jej przedmiotem prezentowanej tu analizy.

Duma narodowa i jej znaczenie w WVS i EVS

Poczucie dumy narodowej odnosi się do oceny dokonań i poczucia satysfakcji wynikającej z przynależności do własnej wspólnoty narodowej. Jak zauważa Zbigniew Bokszański, duma narodowa jest skumulowanym efektem „szeregu aktów wartościowania, porównań i obserwacji zakorzenionych w doświadczeniach biograficznych jednostek, związanych z losami macierzystej zbiorowości” (Bokszański, 2005, s. 136). Odczuwanie dumy narodowej implikuje więc poczucie więzi narodowej, a także istnienie samego podmiotu tego poczucia – narodu. Duma narodowa może być traktowana jako deklaracyjny wskaźnik tożsamości narodowej, która zawiera elementy emocjonalne (siła uczucia przywiązania do narodu), poznawcze (wiedza o swojej wspólnotie narodowej oraz charakterze różnic między narodem własnym a zbiorowościami określanymi jako obce/niewłasne) i behawioralne (postawy wobec własnego narodu, oceny dokonań i poziom satysfakcji płynącej z przynależności do niego) (Bokszański, 2005). Jeśli zatem tożsamość narodową uznamy za subiektywne, względnie stabilne poczucie przynależ-

ności do określonego narodu, to duma narodowa będzie silnym uczuciem płynącym z nadania narodowi oraz swojej do niego przynależności szczególnej wartości i godności (Wiłkomirska, Fijałkowski, 2016, s. 113). Ewaluatywny wymiar dumy narodowej podkreśliła m.in. Anke Müller-Peters, wskazując, że jest ona „pozytywną więzią afektywną z określonymi osiągnięciami i symbolami narodowymi” (Müller-Peters, 1998, s. 702).

Jak dowodzą niedawne badania Valentyny Dimitrovej-Grajzl, Jonathana Eastwooda i Petera Grajzla (2016), poczucie dumy narodowej jest pozytywnie powiązane z tzw. długowiecznością tożsamości narodowej (*the longevity of national identity*), co oznacza, że dobrze zdefiniowane i historycznie zakorzenione poczucie wspólnej tożsamości narodowej, poprzez długotrwały proces dyfuzji, sprzyja wzrostowi poziomu poczucia dumy narodowej w danym społeczeństwie. Jak konstatują autorzy: „duma narodowa jest prawdopodobnie silniejsza w starszych niż w młodszych narodach, ponieważ starsze narody miały więcej czasu na gromadzenie doświadczeń i wydarzeń (związanych na przykład z dziełami literackimi, naukowymi i artystycznymi, a także wydarzeniami politycznymi i wojnami), które można upamiętnić jako osiągnięcia narodowe” (Dimitrova-Grajzl, Eastwood, Grajzl, 2016, s. 2).

Jednocześnie rozumieć jest, że temperatura narodowych uczuć nie jest wartością stałą (Siemieńska, 2015). Poczucie dumy narodowej może zmieniać się w czasie, zarówno w dłuższej perspektywie, jak i pod wpływem nagłych społecznych impulsów, konkretnych sytuacji i zdarzeń bieżących, będących aktualnie w centrum zainteresowania opinii publicznej. Oczywiście problematyczne i trudne do wyjaśnienia są zarówno przyczyny tej zmienności, jak i ich tempo oraz amplituda. Pomiar poczucia dumy lub wstydu narodowego jest zatem podatny na sytuację i kontekst badania. Poziom dumy narodowej można wzrastać w momentach spektakularnych sukcesów artystycznych bądź w czasie ogólnonarodowej akcji charytatywnej. *Per analogiam* większy wstyd narodowy może być notowany w sytuacjach zbiorowych rozczarowań, np. po ujawnieniu afery politycznej lub gospodarczej. Warto podkreślić, że współcześnie szczególną dziedziną życia społecznego, która sprzyja rozbudzaniu dumy lub wstydu narodowego jest sport (Elling, van Hilvoorde, van den Dool, 2014; Meier, Mutz, 2016). Kontekstualność tożsamości narodowych, w tym poczucie dumy i wstydu narodowego, może uwiadaczać się w badaniach, w których pyta się o cechy charakteryzujące lub wyróżniające własny naród na tle jakiejś kategorii zewnętrznej, np. porównując stereotyp Polaków i Europejczyków. Można założyć, że inne katalogi cech polskości mogłyby być dostrzeżone (i wymienione przez respondentów), gdyby tłem porównawczym byli np. nie Europejczycy *en bloc*, a Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy bądź Niemcy (Wysocki, 2017).

Marharyta Fabrykant i Vladimir Magun rozróżniają dumę narodową normatywną i ugruntowaną (2015). Ta pierwsza (*normative national pride*), określana również jako ogólna dumą narodową (*general national pride*) (Boksański, 2005, s. 136–167; Meitinger, 2018), jest zgeneralizowanym uczuciem dumy narodowej odnoszącym się do własnej wspólnoty i w takiej formie występuje w analizowanych tu projektach WVS i EVS. Zależy ona w głównej mierze od skrótów poznawczych i składa się z zestawu gotowych opinii, które wydają się ich posiadaczom oczywiste i obiektywne. Z kolei ugruntowana dumą narodową (*grounded national pride*), określana również jako „szczegółowa dumą narodową” (Boksański, 2005, s. 136–167), opiera się na ocenie dokonań kraju w różnych dziedzinach. Wskazuje na konkretne czynniki mogące wpływać w określonym społeczeństwie na jej poziom. Obejmuje najczęściej oceny wynikające z porównania poziomu osiągnięć własnej wspólnoty narodowej z innymi, szczególnie tymi narodami, które stanowią dla danej osoby znaczący punkt odniesienia. Powyższe rozróżnienie na dwa rodzaje dumy narodowej można znaleźć w kilku projektach badawczych (por. Evans, Kelley, 2002; CBOS, 2018). Jednym z przykładów odwołujących się do ugruntowanej dumy narodowej jest projekt National Identity Study (NIS) realizowany w ramach The International Social Survey Programme (ISSP), w którym badano m.in. wpływ dziesięciu dziedzin życia społecznego (takich jak gospodarka, siły zbrojne, nauka, stan demokracji, historia) na poziom poczucia dumy narodowej w kilkudziesięciu krajach świata. Kolejne edycje projektu ukazały zarówno zmienność w czasie, jak i przestrzeni wskaźników dumy narodowej (Smith, Jarrko, 2006).

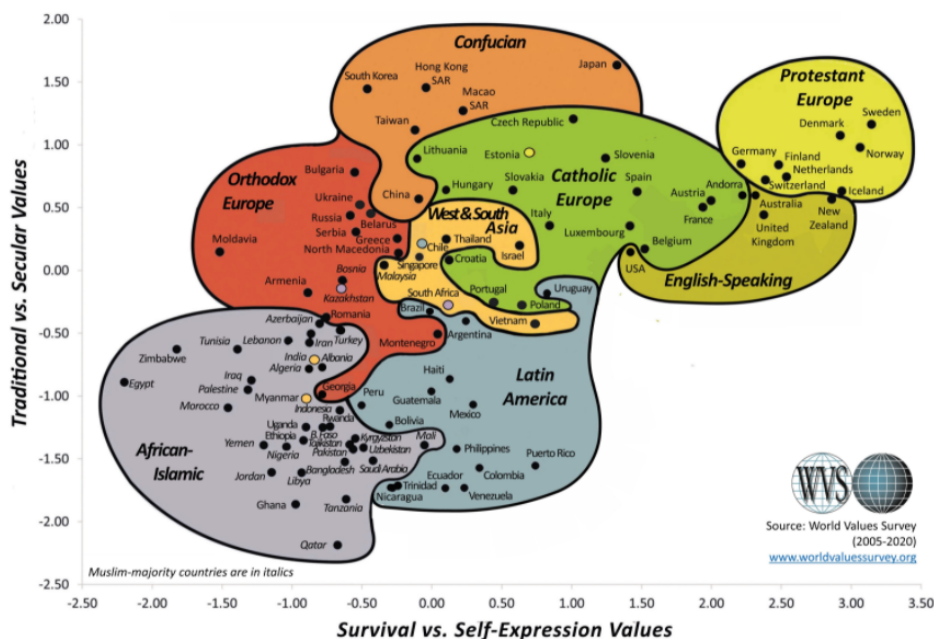
Część badawczy utożsamia dumę narodową z patriotyzmem (Rose, 1985). Na przykład Rick Kosterman i Seymour Feshbach (1989) dumę narodową określają jako miarę przywiązania do narodu oraz jako wyraz poczucia więzi i miłości do swojego kraju (Domm, 2004). Patriotyzm w tym rozumieniu to również poczucie odpowiedzialności za to, co dzieje się w kraju, i myślenie o ojczyźnie w kategoriach zobowiązania, a także świadomość tego, kim się jest, wierność swoim korzeniom (Primoratz, 2019). Wielu badaczy równocześnie zwraca uwagę, że silne poczucie dumy narodowej może wiązać się z poczuciem wyjątkowości, w tym megalomanii narodowej (Bystroń, 1924), odrębności, niechęci do szeroko rozumianych „innych” i ksenofobią (Hjerm, 1998) czy wręcz sprzyja wykluczaniu etnicznemu (Dražanová, 2015) i postawom nacjonalistycznym (Kosterman, Feshbach, 1989; Feshbach, 1994; Fleiß, Höllinger, Kuzmics, 2009). Dwoistość konsekwencji odczuwania dumy narodowej określa się niekiedy mianem „pozytywnej” i „negatywnej” dumy narodowej (Hjerm, 1998; Hopkins, 2001; Tracy, Robins, 2007; Tracy i in., 2009; Cheng, Tracy, Henrich, 2010). Te zasadniczo dwie różne konsekwencje poczucia dumy narodowej i możliwość ich współwystępowania tłumaczo-

ne są m.in. z perspektywy teorii etnocentryzmu, zgodnie z którą jednostki przejawiają pozytywny stosunek do grupy własnej, negatywny zaś do grup obcych (Sumner, 1995). Z kolei opierając się na teorii tożsamości społecznej, podkreśla się, że jednostki faworyzują własną grupę kosztem grup zewnętrznych (którym niekiedy jest okazywana wrogość) w celu utrzymania pozytywnego obrazu własnej tożsamości społecznej (Tajfel, Turner, 1986).

Samo rozpoznanie na podstawie badań sondażowych występowania poczucia dumy narodowej (nawet o dużej sile czy wysokim poziomie) nie przesądza, jak to zostało wyżej wspomniane, z jakim rodzajem identyfikacji i więzi narodowej mamy do czynienia w badanej populacji. Czy ma ona proveniencję etniczno-językową (naród etniczny – *ethnos*) czy też obywatelsko-polityczną (naród polityczny – *demos*) (Jones, Smith, 2001). Nie wiadomo też, bez zadania dodatkowych pytań, jakie są powody tego poczucia. O problemach w stosowaniu dumy narodowej jako jednoczynnikowego wskaźnika tożsamości narodowej w porównawczych badaniach międzynarodowych pisała w ostatnim czasie Katharina Meitinger (2018).

Jaką rolę posiada zmienna dumy narodowej w badaniach WVS? Ronald Inglehart i Christian Welzel wskazują, że istnieją na świecie dwa główne wymiary różnic kulturowych rozciągające się na osi: od wartości tradycyjnych do wartości świecko-racjonalnych, oraz na osi: od wartości przetrwania do wartości samoekspresji. Duma narodowa należy do pierwszego kontinuum (Inglehart, 1990). Jej wysoki poziom, podobnie jak wysokie znaczenie nadawane religii, więzi rodzic-dziecko, szacunkowi dla autorytetu, a także odrzucanie rozwodu, aborcji, eutanazji i samobójstwa, lokuje badane społeczeństwo na krańcu wartości tradycyjnych. Wartości świecko-racjonalne mają przeciwne referencje w stosunku do tradycyjnych. Społeczeństwa o takim systemie aksjonormatywnym kładą mniejszy nacisk na religię, tradycyjne wartości rodzinne i autorytet. Rozwód, aborcja, eutanazja i samobójstwo są postrzegane jako względnie dopuszczalne. Wartości te cechuje też niski poziom dumy narodowej. Drugie kontinuum tworzą, z jednej strony, wartości przetrwania, które kładą nacisk na bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne, wiążą się z etnocentrycznymi postawami, niskim poziomem zaufania i tolerancji, z drugiej zaś – wartości samoekspresji/ wyrażania siebie, które z kolei przypisują wysoki priorytet ochronie środowiska i równości płci, wysoki poziom tolerancji wobec cudzoziemców, gejów i lesbijek, wyrażają wysokie wymagania wobec możliwości uczestnictwa w podejmowaniu decyzji w życiu gospodarczym i politycznym (Inglehart, Welzel, 2020). Zgodnie z przyjętym przez Ingleharta i Welzela założeniem modernizacja oznacza, że wartości zmieniają się w przewidywalny sposób wraz z narastaniem procesów nowoczesności – od wartości tradycyjnych w kierunku świecko-racjonalnych oraz od wartości przetrwania w kierunku samoekspresji (Inglehart, Welzel 2005). Wyniki poszczególnych fal badań pozwoliły

autorom opracować tzw. globalną mapę kulturową, która ilustruje położenie danego społeczeństwa we wspomnianych dwóch wymiarach. Poruszanie się w górę na tej mapie odzwierciedla przesunięcie od wartości tradycyjnych do świecko-racjonalnych, a ruch w prawo odzwierciedla przejście od wartości przetrwania do wartości wyrażania siebie. Wykres 1 przedstawia jej aktualną postać.

Rysunek 1. The Inglehart-Welzel World Cultural Map 2020. Źródło: Inglehart, Welzel, 2020.

Jak widać, wersja mapy z 2020 roku zawiera osiem klastrów. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej mieszczą się w klastrze „Europa Prawosławna” i „Europa Katolicka”. Jedyne Albania znalazła się w niewielkim oddaleniu od „Europy Prawosławnej” w klastrze „Afrykańsko-Islamskim”.

Wyniki analizy

Do analizy wybrano wszystkie 20 krajów, które zalicza się do Europy Środkowo-Wschodniej. W celu porównania danych uwzględniono dodatkowo Niemcy i Rosję oraz średnie wartości wskaźników dla całej Europy i świata. W tabeli 1 przedstawiono informację o obecności poszczególnych krajów w kolejnych falach WVS i EVS.

Tabela 1.

Rok wykonania sondażu w WVS i EVS w krajach wybranych do analizy (1981–2020)

Kraj	Rok wykonania sondażu w poszczególnych fazach badania								
	1981– 1984	1989–1993		1995– 1998	1999– 2004	2005– 2009	2008– 2010	2010– 2014	2017– 2020
	EVS 1/ WVS 1*	WVS 2	EVS 2	WVS 3	EVS 3/ WVS 4*	WVS 5	EVS 4	WVS 6	EVS 5/ WVS 7*
Polska	–	1989	1990	1997	1999	2005	2008	2012	2017/ 2018
Czechy	–	1991	1991**	1998	1999	–	2008	–	2017
Słowacja	–	1990	1991	1998	1999	–	2008	–	2017
Węgry	1982	–	1991	1998	1999	2009	2009	–	2018
Białoruś	–	1990	–	1996	2000	–	2008	2011	2018
Ukraina	–	–	–	1996	1999	2006	2008	2011	2020
Litwa	–	–	1990	1997	1999	–	2008	–	2017/ 2018
Łotwa	–	–	1990	1996	1999	–	2008	–	–
Estonia	–	–	1990	1996	1999	–	2008	2011	2018
Chorwacja	–	–	–	1996	1999	–	2008	–	2017/ 2018
Słowenia	–	–	1992	1995	1999	2005	2008	2011	2017
Serbia	–	–	–	1996	2001	2006	2008	–	2018
Bośnia i Hercegowina	–	–	–	1998	2001	–	2008	–	2019
Czarnogóra	–	–	–	1996	2001	–	2008	–	2019
Macedonia Północna	–	–	–	1998	2001	–	2008	–	2018/ 2019
Kosowo	–	–	–	–	–	–	2008	–	–
Albania	–	–	–	1998	2002	–	2008	–	2018
Bułgaria	–	–	1991	1997	1999	2005	2008	–	2018
Rumunia	–	–	1993	1998	1999	2005	2008	2012	2017/ 2018
Mołdawia	–	–	–	1996	2002	2006	2008	–	–
Rosja	–	1990	–	1995	1999	2006	2008	2011	2017
Niemcy	1981**	–	1990	1997	1999	2006	2008/ 2009	2013	2017/ 2018

* badanie dla krajów europejskich zrealizowane przez EVS

** tylko jako Niemcy Zachodnie

*** jako Czechosłowacja. Źródło: EVS, 2021c.

Przyjęte w analizie rozumienie pojęcia Europy Środkowo-Wschodniej nawiązuje do jego użycie obecnych w szeregu analiz społecznych odnoszących się do krajów położonych na zachód od Rosji i na wschód od Niemiec, choć niekiedy do pojęcia tego włącza się zarówno zachodnią część Rosji, jak i wschodnią Niemiec¹. Pojęcie to stało się szczególnie popularne od lat 80. XX wieku, gdy trzej intelektualiści Milan Kundera, Czesław Miłosz i István Bibó użyli go jako przeciwwagi dla pojęcia Europy Wschodniej. Niezależnie od różnic definicyjnych i sporów dotyczących przynależności poszczególnych państw istotą pojęcia Europy Środkowo-Wschodniej pozostaje jej odrębność kulturowa wynikająca m.in. ze wspólnej przeszłości, w tym wspólnego doświadczenia komunizmu oraz, w większym lub mniejszym stopniu, doświadczenia procesów transformacyjnych po rozpadzie tzw. bloku wschodniego. Obszar ten obejmuje: kraje grupy wyszehradzkiej (Czechy, Polska, Słowacja, Węgry); państwa nadbałtyckie odłączone od ZSRR, będące niegdyś częścią lub integralną częścią dominium Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Litwa, Łotwa, Estonia); państwa ruskie odłączone od ZSRR, będące niegdyś częścią Rzeczypospolitej (Białoruś, Ukraina); państwa powstałe po rozpadzie Jugosławii (Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Macedonia Północna) oraz pozostałe kraje bałkańskie (Albania, Bułgaria i Rumunia), a także Mołdowę oraz Republikę Kosowa (nowo powstałe, nieuznawane przez część państw).

Dane zbiorcze użyte do analizy przedstawia tabela 2. Zawiera ona wskazania procentowe łącznie dla odpowiedzi “quite proud” i “very proud”. W nawiasie zaś wyszczególniono odpowiedzi kategoryczne – “very proud”.

Tabela 2.

Poziomość poczucia dumy narodowej w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1981–2020 (%)

Kraj	Łączne wskazania dla odpowiedzi “quite proud” i “very proud”; w nawiasie “very proud”								
	1981–1984	1989–1993		1995–1998	1999–2004	2005–2009	2008–2010	2010–2014	2017–2020
	EVS 1/ WVS 1*	WVS	EVS	WVS 3	EVS 3/ WVS 4*	WVS 5	EVS 4	WVS 6	EVS 5/ WVS 7*
Polska	–	97 (69)	97 (66)	97 (70)	97 (71)	96 (62)	95 (50)	96 (61)	97 (66)
Czechy	–	66 (21)	81 (31)	84 (34)	81 (27)	–	84 (33)	–	84 (35)
Słowacja	–	75 (32)	81 (29)	86 (42)	77 (25)	–	91 (41)	–	91 (35)

¹ Zob. m.in. publikacje Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej działającego do 2018 roku w Lublinie, w tym szeroko komentowaną pozycję *Trzy Europy* węgierskiego historyka Jenő Szűcsa (Kłoczowski, Kras, 1993; Szűcs, 1995; Kłoczowski, 1998; Lewandowski, Goleman, 1999). Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) do krajów Europy Środkowej i Wschodniej (CEEC) zalicza Albanie, Bułgarię, Chorwację, Czechy, Węgry, Polskę, Rumunię, Słowację, Słowenię i trzy kraje bałtyckie: Estonię, Łotwę i Litwę (OECD, 2019).

Węgry	95 (68)	–	88 (47)	92 (49)	89 (51)	85 (44)	85 (36)	–	88 (49)
Białoruś	–	82 (35)	–	78 (31)	73 (27)	–	88 (35)	77 (31)	91 (37)
Ukraina	–	–	–	67 (25)	61 (24)	73 (32)	74 (37)	67 (26)	81 (37)
Litwa	–	–	87 (41)	69 (19)	59 (22)	–	73 (23)	–	82 (29)
Łotwa	–	–	92 (49)	43 (17)	81 (40)	–	78 (32)	–	–
Estonia	–	–	84 (30)	53 (17)	67 (24)	–	82 (38)	73 (21)	94 (48)
Chorwacja	–	–	–	82 (45)	87 (39)	–	90 (42)	–	81 (38)
Słowenia	–	–	90 (59)	87 (58)	91 (56)	88 (56)	94 (63)	85 (49)	92 (56)
Serbia	–	–	–	74 (40)	71 (40)	79 (45)	85 (43)	–	85 (32)
Bośnia i Hercegowina	–	–	–	86 (56)	67 (37)	–	61 (29)	–	74 (29)
Czarnogóra	–	–	–	72 (44)	45 (26)	–	83 (34)	–	93 (34)
Macedonia Północna	–	–	–	71 (55)	80 (59)	–	88 (53)	–	75 (36)
Kosowo	–	–	–	–	–	–	98 (88)	–	–
Albania	–	–	–	88 (56)	93 (72)	–	87 (43)	–	95 (79)
Bułgaria	–	–	67 (39)	79 (47)	71 (37)	78 (42)	80 (34)	–	84 (48)
Rumunia	–	–	87 (48)	84 (45)	86 (47)	84 (38)	86 (38)	84 (44)	90 (51)
Mołdawia	–	–	–	76 (36)	64 (23)	66 (19)	83 (26)	–	–
Rosja	–	65 (26)	–	71 (30)	70 (32)	83 (46)	91 (49)	80 (30)	92 (50)
Niemcy	65 (21)	–	71 (24)	60 (15)	72 (22)	70 (21)	75 (20)	73 (25)	81 (31)
Europa Środkowo-Wschodnia	–	81 (40)	85 (44)	77 (40)	78 (38)	82 (42)	84 (41)	79 (36)	87 (42)
Europa	83 (47)	81 (41)	86 (44)	80 (44)	88 (48)	85 (45)	89 (48)	83 (44)	87 (46)
Świat	87 (58)	86 (54)	–	86 (57)	90 (67)	90 (60)	–	90 (58)	88 (54)

Dane uwzględniają tylko cztery podstawowe odpowiedzi ("very proud"; "quite proud"; "not very proud"; "not at all proud").

[†] badanie dla krajów europejskich zrealizowane przez EVS

Źródło: opracowanie własne na podstawie EVS 2021b; EVS/WVS, 2021; Haerper i in. 2021.

W wymiarze strukturalnym wyniki ukazują, że wszystkie badane społeczeństwa, mimo oczywiście nieraz sporych różnic między nimi, cechuje względnie wysoki poziom dumy narodowej. Obserwacja ta dotyczy zresztą nie tylko Europy Środkowo-Wschodniej, ale wszystkich krajów ujętych w badaniach EVS i WVS. Notowane powszechnie wysokie poziomy odnoszą się do sytuacji, w której poczu-

cie dumy z przynależności narodowej z reguły zdecydowanie przeważa nad jego brakiem bądź nad poczuciem wstydu narodowego. Dzieje się tak pomimo zapewne większej lub mniejszej świadomości wad i niedoskonałości własnej wspólnoty. Na marginesie należy dodać, że skłonność do dostrzegania głównie wad u innych, a zalet u siebie jest prawidłowością społecznych relacji międzykulturowych (np. Budyta-Budzyńska, 2010). W skrajnych przypadkach prawidłowość ta jest wyrazem megalomanii narodowej i może przyjmować postać skrajnych postaw nacjonalistycznych.

Wydaje się, że obserwowany wysoki poziom dumy narodowej jest wyrazem dominującej formy więzi społecznej, jaką jest współcześnie więź narodowa (Smith, 2007). Dowodzi też względnie powszechnej identyfikacyjnej potrzeby nie tylko przynależności do określonej zbiorowości narodowej, ale również potrzeby obdarzenia własnej wspólnoty narodowej pozytywnym uczuciem i potrzebą uznania jej (a tym samym również osobistej) godności, wartości i podmiotowości (por. Wiłkomirska, Fijałkowski, 2016, s. 122–123).

W Europie Środkowo-Wschodniej najwyższe poziomy dumy narodowej notują (patrzac jedynie na ostatnią falę badań) kraje grupy wyszehradzkiej, szczególnie Polska i Słowacja oraz część krajów bałkańskich, przede wszystkim: Czarnogóra, Słowenia, Albania i Rumunia. W krajach tych dumę z przynależności do swoich narodów deklaruje przynajmniej 90% obywateli. Podobnie wysoki poziom zanotowała również w ostatnim badaniu Estonia, której obywatele są dumni ze swojego kraju na poziomie 94% (48% bardzo dumni), oraz Białoruś ze wskazaniami na poziomie 91% (37%).

Na tym tle wyróżnia się Polska, która niezmiennie od początku lat 90. XX wieku ma wskazania powyżej 95%. W ostatnim badaniu było to 97%, w tym 66% osób deklaroowało, że czują się bardzo dumni z bycia Polakiem. Wynik ten trudno wyjaśnić bez odwołania się do bardziej szczegółowych i dodatkowych danych. Wysokie wskazania mogą być wyrazem silnej i nieproblematycznej tożsamości narodowej, silnego przywiązania do narodu i jego symboli, a także wysokiej oceny osiągnięć własnej wspólnoty i płynącego stąd poczucia satysfakcji, wartości i godności. Z drugiej jednak strony może być wyrazem megalomanii narodowej albo poczucia półperyferyjności i związanym z tym kompleksem niższości, szczególnie wobec Zachodu, który dla Polaków jest znaczącym punktem odniesienia (Wysocki, 2017). Ten drugi sposób wyjaśnienia potwierdzają wyniki badań nad szczegółową dumą narodową i wstydem narodowym (Bokszański, 2005; TNS OBOP, 2008; CBOS, 2016; 2018; Nowicka, Łodziński, 2021), autostereotypem i heterostereotypami narodowymi (Błuszkowski, 2005; CBOS, 2015; Wysocki, 2016), nacjonalizmem i patriotyzmem Polaków (CBOS, 2016; Burszta i in., 2019; Jaskułowski, 2020) czy psychologicznym podłożem zbiorowych zachowań Polaków (Zajenkovska, 2016; Chajbos, 2019).

Wyjątkowa sytuacja cechuje Kosowo, gdzie w jedynym dostępnym dotąd pomiarze w WVS i EVS z 2008 roku odnotowano rekordowe, jak na cały region Europy Środkowo-Wschodniej, poczucie dumy na poziomie 98%, przy 88% odpowiedziach „bardzo dumny”. Kosowo należy pod tym względem do światowej czołówki, a tak wysoki wynik może mieć związek z ogłoszoną na początku 2008 roku niepodległością.

Relatywnie niskie poziomy dumy narodowej notują zaś kraje nadbałtyckie (z wyjątkiem wspomnianej Estonii), Ukraina, Chorwacja, Północna Macedonia oraz Bośnia i Hercegowina, gdzie poziom dumy narodowej lokuje się w okolicach lub nieco poniżej 80%. Należy jednocześnie zauważyć, że odnotowywane poziomy dumy narodowej wyrażane odpowiedzią „zdecydowanie dumny” nie zmieniają zasadniczego wydzźwięku powyższych wniosków, choć nie pozwalają już na taki „ optymizm ” w zakresie orzekania o niej. Świadczą o nieraz daleko idącym dystansowaniu się wobec własnej wspólnoty narodowej. Dotyczy to szczególnie większości krajów bałkańskich (Bośnia i Hercegowina – 29%, Serbia – 32%, Czarnogóra – 34%, Północna Macedonia – 36%, Chorwacja – 38%) oraz sąsiadów Polski (Litwa – 29%, Czechy i Słowacja po 35%; Białoruś i Ukraina po 37%). Ogólnie, kategoryczne wskazania w analizowanych społeczeństwach przy ostatniej fali badań mieszczą się w granicach 29–79%, przy średniej dla Europy Środkowo-Wschodniej – 42%.

Tabela 3.

Dynamika poczucia dumy narodowej w latach 1981–2020 (zmiany w p.p.)*

Kraj	1999–2020	2008–2020	1981–2020	Trend
	EVS 3/ WVS 4	EVS 4	WVS 1–2/ EVS 1–2	
	–	–	–	
	EVS 5/ WVS 7	EVS 5/ WVS 7	EVS 5/ WVS 7	
Polska	0 (–5)	+2 (+16)	0 (–3)	→
Czechy	+3 (+8)	0 (+2)	+18 (+14)	↑ →
Słowacja	+14 (+10)	0 (–6)	+16 (+3)	→ ↑
Węgry	–1 (–2)	+3 (+13)	–7 (–19)	→
Białoruś	+18 (+10)	+3 (+2)	+9 (+2)	↑
Ukraina	+20 (+13)	+7 (0)	–	→ ↑
Litwa	+23 (+7)	+9 (+6)	–5 (–12)	↓ ↑ ↑
Łotwa	–	–	–	→
Estonia	+27 (+24)	+12 (+10)	+10 (+18)	↓ ↑ ↑
Chorwacja	–6 (–1)	–9 (–4)	–	↑ ↓
Słowenia	+1 (0)	–2 (–7)	+2 (–3)	→
Serbia	+14 (–8)	0 (–11)	–	→ ↑
Bośnia i Hercegowina	+7 (–8)	+13 (0)	–	↓ ↑

Czarnogóra	+48 (+8)	+10 (0)	–	↓ ↑ ↑
Macedonia Północna	–5 (–23)	–7 (–17)	–	→
Kosowo	–	–	–	–
Albania	–2 (–7)	+8 (+36)	–	→
Bułgaria	+12 (+11)	+4 (+14)	+17 (+9)	↑
Rumunia	+4 (+4)	+4 (+13)	+3 (+3)	→
Mołdawia	–	–	–	↓ ↑
Rosja	+22 (+18)	+1 (+1)	+27 (+24)	↑
Niemcy	+9 (+9)	+6 (+11)	+16 (+10)	→ ↑
Europa Środkowo-Wschodnia	+9 (+4)	+3 (–1)	+6 (+2)	→ ↑
Europa	–1 (–2)	–2 (–2)	+4 (–1)	→
Świat	–2 (–13)	–	+1 (–4)	→

* Zmiany w punktach procentowych zawierają wartości łącznie dla odpowiedzi “quite proud” i “very proud” (w nawiasie “very proud”). Źródło: opracowanie własne na podstawie EVS 2021b; EVS/WVS, 2021; Haerper i in. 2021.

W wymiarze dynamicznym należy podkreślić, że w blisko 40-letnim okresie prowadzenia badań dominuje względna stabilność wskazań, co szczególnie widać w uśrednionych wartościach dla Europy Środkowo-Wschodniej, Europy i świata (tabela 3). Zmiany zawierają się zaledwie w kilku punktach procentowych. Co ciekawe, dzieje się tak pomimo wspomnianej wyżej sytuacyjności i kontekstualności pytań tożsamościowych. Do krajów Europy Środkowo-Wschodniej o dużej stabilności wskazań, a więc względnie niskiej dynamice zmian poziomu poczucia dumy narodowej (zwłaszcza w ostatnich 20 latach – kolumna pierwsza od lewej tabeli 3), można zaliczyć: Polskę, Czechy, Węgry, Chorwację, Słowenię, Albanie, Bułgarię i Rumunię.

Względnie duża amplituda zmienności dumy narodowej wystąpiła w poszczególnych regionach Europy Środkowo-Wschodniej w szczególnych dla nich momentach historycznych. U południowych sąsiadów Polski ważnym wydarzeniem z punktu widzenia analizowanych tu danych okazał się rozpad Czechosłowacji, przy czym u Słowaków dekadę później niż u Czechów przyczynił się on do wyraźnego wzrostu poczucia dumy narodowej. Również wyraźny (zwłaszcza w latach 1999–2020) i systematyczny wzrost notuje się u Białorusinów i Ukraińców po ogłoszeniu niepodległości w 1991 roku. Z kolei rozpad ZSRR dla Litwy i Estonii spowodował obniżenie poczucia dumy narodowej i dopiero ostatnie 20 lat to systematyczny wzrost do poziomów notowanych przed 1991 rokiem. Trudno natomiast stwierdzić, w jaki sposób rozpad Jugosławii i wojna na Bałkanach wpłynęła na poczucie dumy narodowej ze względu na braki danych. Niemniej wyróżnia się w tym regionie Czarnogóra, która w okresie 1999–2020 zanotowała aż 48-punktowy wzrost poczucia dumy. Mieszkańcy południowych i wschodnich Bałkanów,

szczególnie zaś Bułgarzy, odznaczają się z kolei powolnym pozytywnym dowartościowaniem poczucia przynależności do własnej wspólnoty narodowej. Wydaje się, że istotny wpływ na powyżej zarysowane tendencje miały głębokie przemiany polityczne, które wpłynęły na przemiany świadomościowe, w tym tożsamościowe. Choć równoprawnym wytłumaczeniem tych zmian może być wskazanie na zależność odwrotną – przemiany polityczne, w tym terytorialne, były motywowane potrzebami o charakterze tożsamościowym. Ich zaspokojenie w postaci konkretnych decyzji mogło skutkować wzrostem poczucia dumy narodowej.

Na zakończenie przeglądu najważniejszych wniosków warto porównać odczyty Europy Środkowo-Wschodniej z wartościami wskazań uzyskanymi dla całego świata i reszty Europy, w tym Niemiec i Rosji. Zarówno wśród Rosjan, jak i Niemców obserwujemy wyraźny wzrost dumy narodowej. O ile w społeczeństwie niemieckim wzrost ten jest systematyczny i osiąga dziś 81% (31%), to w przypadku Rosjan wyraźny skok poczucia dumy narodowej jest notowany od pierwszej dekady XXI wieku i wynosi dziś 92% (50%). Dynamika tych zmian jest wyraźnie większa niż średnia dla Europy Środkowo-Wschodniej oraz całej Europy i świata. Warto zauważyć, że średnie wartości poziomu poczucia dumy narodowej w Europie Środkowo-Wschodniej przez niemal cały analizowany zakres czasowy są niższe o kilka p.p. w porównaniu do średniej dla całej Europy, a te z kolei wyraźniej już niższe od średniej dla świata. Dopiero w ostatnim czasie wskazania te zrównały się. To *novum* w porównaniu do poprzedniego okresu.

Należy podkreślić, że średnie poziomy poczucia dumy narodowej notowane dla całego świata są względnie wysokie, uzyskując ok. 90%. Zupełnie wyjątkowo wysokie wskazania w ostatniej fali badań odnotowano w takich krajach, jak: Filipiny 99% (89%), Birma 98% (86%), Bangladesz 98% (83%), Indonezja 98% (80%), Jordan 97% (91%), Etiopia 97% (86%), Pakistan 96 (86), Puerto Rico 95% (87%), Ekwador 95% (86%), Iran 95% (84%), Nikaragua 94% (88%) oraz Kolumbia 92% (81%). Na tym tle, spośród społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej, jedynie Kosowo, Albania i Polska mają porównywalne wskazania (EVS/WVS, 2021).

Powyższe wyniki każą zauważyć, że kierunek zmian poczucia dumy narodowej nie wypełnia prognoz implikowanych z teorii modernizacji. Nie notujemy słabnięcia poczucia dumy narodowej. Jej obecne poziomy podkreślają społeczne znaczenie raczej wartości tradycyjnych niż świecko-racjonalnych. Obserwujemy więc proces odwrotny – umacniania się poczucia dumy narodowej nawet w krajach rozwiniętych (dane dla całej Europy i Niemiec) lub krajach, które niedawno zostały zaliczone do krajów rozwiniętych lub do nich aspirują. Nie sprawdza się również prognoza części badaczy globalizacji wskazująca na powolną utratę znaczenia więzi i tożsamości narodowych, w tym także dumy narodowej. Zgodnie z tymi przewidywaniami narastanie międzynarodowych powiązań przynosi kryzys

nowoczesnych tożsamości społecznych, w tym narodowych, a jego przezwyciężeniem ma być poszukiwanie zakorzenienia w tożsamościach i więziach poniżej i ponadnarodowych. Być może wzrosty poczucia dumy narodowej należy odczytywać jako wyraz nowego sposobu manifestowania tożsamości narodowych, która współcześnie może mieć dla Europejczyków inne niż dawniej znaczenie i spełniać inne niż dotychczas funkcje społeczne.

Bibliografia

- Błuszkowski, J. (2005). *Stereotypy a tożsamość narodowa*. Elipsa.
- Boksański, Z. (2005). *Tożsamości zbiorowe*. PWN.
- Budyta-Budzyńska, M. (2010). *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*. PWN.
- Burszta, J.W., Dobrosielski, P., Jaskułowski, K., Majbroda, K., Majewski, P., Rauszer, M. (2019). *Naród w szkole. Historia i nacjonalizm w polskiej edukacji szkolnej*. Uniwersytet SWPS – Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Bystron, S.J. (1924). *Megalomania narodowa. Źródła – Teorie – Skutki*. Gebethner i Wolff.
- CBOS (2015). *Autoportret Polaków i postrzegany dystans kulturowy wobec sąsiadów*. Komunikat z badań nr 126/2015. Warszawa.
- CBOS (2016). *Między patriotyzmem a nacjonalizmem*. Komunikat z badań nr 151/2016. Warszawa.
- CBOS (2018). *Patriotyzm Polaków*. Komunikat z badań nr 105/2018. Warszawa.
- Chajbos, K. (2019). *Wstyd w życiu Polaków: sposoby rozumienia i doświadczania. Role i formy obecności*. Rozprawa doktorska napisana w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Krajewskiego.
- Cheng, J.T., Tracy, J.L., Henrich, J. (2010). Pride, Personality, and The Evolutionary Foundations of Human Social Status. *Evolution and Human Behavior*, 31, 334–347.
- Delage, V. (2021, 11 maja). *Europa skręca w prawo*. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/victor-delage-europa-coraz-bardziej-skreca-na-prawo/>
- Dimitrova-Grajzl, V., Eastwood, J., Grajzl, P. (2016). The Longevity of National Identity and National Pride: Evidence from Wider Europe. *Research & Politics*, April–June, 1–9. <https://doi.org/10.1177/2053168016653424>
- Dom, R. (2004, December). *Explaining Public Support for European Integration in Eight Member States: The Role of National Pride, European Identity, Nationalism and Xenophobia*. EUI Working Paper SIS No. 2204/19. Florence: European University Institute.
- Dražanová, L. (2015). National Identity and the Interplay between National Pride and Ethnic Exclusionism: The Exceptional Case of the Czech Republic. *Ethnopolitics*, 14(3), 235–255. <https://doi.org/10.1080/17449057.2014.942063>

- Elling, A., van Hilvoorde, I., van den Dool, R. (2014). Creating or Awakening National Pride Through Sporting Success: A Longitudinal Study On Macro Effects in the Netherlands. *International Review for the Sociology of Sport*, 49(2), 129–151. <https://doi.org/10.1177/1012690212455961>
- Eurobarometr (2016). *Identity and European Citizenship. Socio-Demographic Trendlines – EP Eurobarometer (2007–2015)*. Directorate-General for Communication Public Opinion Monitoring Unit.
- Eurobarometr (2018). *European Citizenships. Report. Standard Eurobarometr 89. Spring 2018*. European Commision, Kantar Public Brussels. <https://doi.org/10.2775/133636>
- Evans, M.D., Kelley, J. (2002). National Pride in the Developed World: Survey Data from 24 Nations. *International Journal of Public Opinion Research*, 14(3), 303–338.
- EVS (2021a). *About EVS*. <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/>
- EVS (2021b). *EVS Trend File 1981–2017*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7503 Data file Version 2.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.13736>
- EVS (2021c). *Participating Country*. <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/participating-countries/>
- EVS/WVS (2021). *Joint EVS/WVS 2017–2021 Dataset (Joint EVS/WVS)*. GESIS Data Archive. Cologne. ZA7505 Data file Version 2.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.13737>
- Fabrykant, M., Magun, V. (2015). Grounded and Normative Dimensions of National Pride in Comparative Perspective. *Higher School of Economics Research Paper*, No. WP BRP /62SOC/2015. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2599967>
- Feshbach, S. (1994). *Nationalism, Patriotism, and Aggression. A Clarification Offunctional Differences*. W: L.R. Houseman (red.), *Aggressive Behavior: Current Perspectives* (s. 275–291). Plenum.
- Fleiß, J., Höllinger, F., Kuzmics, H. (2009). Nationalstolz zwischen Patriotismus und Nationalismus? *Berliner Journal für Soziologie*, 19, 409. <https://doi.org/10.1007/s11609-009-0104-1>
- Grigoryan, L.K., Ponizovskiy, V. (2018). The Three Facets of National Identity: Identity Dynamics and Attitudes toward Immigrants in Russia. *International Journal of Comparative Sociology*, 59(5–6), 403–427. <https://doi.org/10.1177/0020715218806037>
- Haerpffer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., Puranen, B. et al. (red.). (2021). *World Values Survey Time-Series (1981–2020). Cross-National Data-Set*. Data File Version 2.0.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. <https://doi.org/10.14281/18241.15>
- Hjerm, M. (1998). National Identities, National Pride and Xenophobia: A Comparison of Four Western Countries. *Acta Sociologica*, 41(4), 335–347. <https://doi.org/10.1177/000169939804100403>

- Hopkins, N. (2001). National Identity: Pride and Prejudice? *British Journal of Social Psychology*, 40(2), 183–186.
- Hroch, M. (2003). *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna (Small Nations of Europe. Historical Perspective)*. Ossolineum.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R., Haerpfer, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., Puranen, B. i in. (red.). (2014). *World Values Survey: All Rounds – Country-Pooled*. Data file Version. Madrid: JD Systems Institute. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>
- Inglehart, R., Welzel, C. (2004). *Moderization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2020). *The Inglehart–Welzel World Cultural Map – World Values Survey 7 [Provisional version]*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
- Jasińska-Kania, A. (red.). (2012). *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*. WN Scholar.
- Jaskułowski, K. (2020). The Politics of a National Identity Survey: Polishness, Whiteness, and Racial Exclusion. *Nationalities Papers*, December. <https://doi.org/10.1017/nps.2020.68>
- Jones, F.L., Smith, P. (2001). Individual and Societal Bases of National Identity. A Comparative Multi-Level Analysis. *European Sociological Review*, 2(17), 103–118. <https://doi.org/10.1093/esr/17.2.103>
- Kłoczowski, J. (1998). *Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Kłoczowski, J., Kras, P. (1993). *Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowowschodniej*. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Kosterman, R., Feshbach, S. (1989). Toward a Measure of Patriotic and Nationalistic Attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257–274.
- Lewandowski, J., Goleman, W. (1999). *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej*. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Malendowicz, P. (2017). *W drodze do władzy... Nacjonalistyczne projekty państw Europy XXI wieku*. Wąbrzeskie Zakłady Graficzne.
- Marczewski, P. (2020). *Epidemia nieufności. Zaufanie społeczne w czasie kryzysu zdrowotnego*. Fundacja im. Stefana Batorego. Pobrano z: <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/08/Epidemia-nieufnosci.pdf>

- Martell, L. (2007). The Third Wave in Globalization Theory. *International Studies Review*, 2(9), 173–196. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2007.00670.x>
- Meier, H.E., Mutz, M. (2016). Sport-Related National Pride in East and West Germany, 1992–2008: Persistent Differences or Trends Toward Convergence? *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/2158244016665893>
- Meitinger, K. (2018). What Does the General National Pride Item Measure? Insights from Web Probing. *International Journal of Comparative Sociology*, 59(5–6), 428–450. <https://doi.org/10.1177/0020715218805793>
- Minkov, M., Hofstede, G. (2012). Is National Culture a Meaningful Concept? Cultural Values Delineate Homogeneous National Clusters of In-Country Regions. *Cross-Cultural Research*, 46(2), 133–159. <https://doi.org/10.1177/1069397111427262>
- Morawski, W. (2010). *Konfiguracje globalne. Struktury, agencje, instytucje*. PWN.
- Müller-Peters, A. (1998). The Significance of National Pride and National Identity to the Attitude toward the Single European Currency: A Europe-Wide Comparison. *Journal of Economic Psychology*, 19(6), 701–719.
- Norris, P., Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Nowicka, E., Łodziński, S. (2021). *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości (1988–2021)*. Collegium Civitas.
- OECD (2019). *Słownik OECD terminów statystycznych – definicja krajów Europy Środkowej i Wschodniej*. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=303>
- Primoratz, I. (2019). Patriotism. W: E.N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/patriotism/>
- Rose, R. (1985). National pride in cross-national perspective. *International Social Science Journal*, 37(1), 85–96.
- Ruszkowski, P., Przystalski, A., Maranowski, P. (2020). Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne. Collegium Civitas.
- Seriot, P. (1997). *Ethnos et Demos: la construction. discursive de l'identité collective* (Ethnos and Demos: Construction. Discursive of the Collective Identity). *Langages et Société*, 79, 39–52.
- Siemieńska, R. (2015). Duma narodowa i jej korelaty w epoce globalnej. W: K. Górniak, T. Kanasz, B. Pasamonik, J. Zalewska (red.), *Socjologia czasu, kultury i ubóstwa* (s. 197–210). Akademia Pedagogiki Specjalnej.
- Smith, A.D. (1987). *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. Penguin Book.

- Smith, A.D. (2011). Nationalism and Global Culture. W: D. Halikiopoulou, A. Vasilopoulou (red.), *Nationlism and Globlisation. Conflicting or Complementary* (s. 153–170). Routledge.
- Smith, T.W., Jarkko, L. (2006). National Pride in Cross-National and Temporal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 18, 127–136.
- Sumner, W.G. (1995). *Naturalne sposoby postępowania w gromadzie: studium socjologicznego znaczenia praktyk życia codziennego, manier, zwyczajów, obyczajów oraz kodeksów moralnych*. PWN.
- Szűcs, J. (1995). *Trzy Europy*. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Śliz, A., Szczepański, M.S. (2021). Różnorodność a równość. Projekty wielokulturowości w perspektywie socjologicznej. *Studia Socjologiczne*, 2(241), 13–44. <https://doi.org/10.24425/sts.2021.137287>
- Tajfel, H., Turner, J.C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. W: S. Worchel, W.G. Austin (red.), *Psychology of Intergroup Relation* (s. 7–24). Hall Publishers.
- Timbro (2019). *Authoritarian Populism Index*. Pobrano z: <https://populismindex.com/>
- TNS OBOP (2008). *Duma i wstyd Polaków*. Komunikat z badań K.38/08. Warszawa.
- Tracy, J.L., Cheng, J.T., Robins, R.W., Trzesniewski, K.H. (2009). Authentic and Hubristic Pride: The Affective Core of Self-Esteem and Narcissism. *Self and Identity*, 8, 196–213.
- Tracy, J.L., Robins, R.W. (2007). The Psychological Structure of Pride: A Tale of Two Facets. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(3), 506–525.
- Wiłkomirska, A., Fijałkowski, A. (2016). *Jaki patriotyzm?* Difin.
- WVS (2021). *WVS-7 Fieldwork Progress*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
- Wysocki, A. (2016). Polish National Identity in the Regional Context: An Analysis of Selected Public Opinion Surveys on the National Autostereotype and Perception of Poland's Neighbours (1993–2015). W: V. Yevtukh, A. Wysocki, G. Kisla, A. Jekaterynczuk (red.), *Identities of Central-Eastern European Nations* (s. 87–112). Publishing House Scientific Production Association “Interservice”.
- Wysocki, A. (2017). Poczucie tożsamości narodowej Polaków w kontekście zachodnioeuropejskim. *Opuscula Sociologica*, 3(21), 57–77. <https://doi.org/10.18276/os.2017.3-05>
- Zajenkowska, A. (red.). (2016). *Polska na koczetce. Siła obywatelskiej refleksyjności*. Smak Słowa.

A Sense of National Pride in Central and Eastern Europe Based on Data from EVS and WVS

Abstract: The article presents an analysis of the feeling of general national pride in the countries of Central and Eastern Europe based on survey data from 1981–2020 from two related international research projects – World Values Survey (WVS) and European Values Study (EVS). The collected data allowed us to answer the following questions: what is the level of the sense of national pride in the surveyed societies? What are the similarities and differences between them? How has this aspect of national identity changed over time? It was assumed that national pride is a declarative indicator of national identity. It relates to the assessment of achievements and the sense of satisfaction resulting from belonging to one's own national community. At the same time, the duality of the consequences of feeling national pride related to both patriotism and nationalism (the so-called “positive” and “negative” national pride) was emphasized. The results of the analysis were compared to the hypotheses about the declining power of national pride and national identity along with the progressing processes of modernization and globalization.

Keywords: national identity, national pride, Central and Eastern Europe.